

10. Місцеві органи самоврядування зобов'язані були вести муніципальне господарство з таким розрахунком, щоб надходження від ведення підприємств (водопровід, газ, електрика та ін.) в крайньому випадку покривали б ті витрати, які по цим підприємствам несуть дані органи. В іншому випадку міністр внутрішніх справ за згодою міністра фінансів мав право видавати розпорядження про дострокове стягнення позики” [7, ф. 2199, оп. 1, спр. 123, арк. 12].

Майже всі самоуправління, що зверталися до уряду за фінансовою допомогою, головною причиною фінансових ускладнень вважали ненадходження податків [7, ф. 2199, оп. 1, спр. 123, арк. 17]. Цей факт, на думку Ф. Лизогуба, слугував зайвий раз доказом того, що ці самоврядування своєю руйнівною діяльністю настільки дискредитували себе серед населення, що воно їм не довіряло.

Як наслідок, не міг мати довіри до таких органів і уряд, який мав у своєму арсеналі ряд доказів недбалого ставлення до справи органів місцевого самоуправління [7, ф. 2988, оп. 1, спр. 8, арк. 16], [1, ф. 2797, оп. 1, спр. 6, арк. 63], через що процес видачі позик не набув загального характеру, і питання так і не було вирішено.

Забезпечення належної кількості фінансових ресурсів, їх перерозподіл конче необхідні для виконання функцій місцевого органам самоврядування. Зростання їхньої ролі в управлінні фінансовими ресурсами країни є запорукою вирішення численних проблем життя, а підвищення ролі і значимості місцевих фінансів у забезпеченні соціального і економічного реформування є визначальним чинником її подальшого розвитку. Забезпечення місцевого самоврядування стабільними та достатніми фінансовими ресурсами є запорукою становлення дієздатної та ефективної системи місцевого самоврядування.

Джерела та література

1. Державний архів Київської області.
2. Закон України про місцеве самоврядування в Україні: За станом на 20 лютого 1999 р. – К., 1999.
3. Закон України про оподаткування прибутку підприємств. Офіційне вид. / Верховна Рада України. – К., 1998.
4. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917–1920: Навчальний посібник. – К., 1997.
5. Про систему оподаткування: Закон України від 25 червня 1991 р. №21-XII // Закони України. – К., 1996. – Т. 2.
6. Почему? // Рабочий путь: газета Амур-Нижнеднепровского городского самоуправления. – Амур-Нижнеднепровск. – 1918. – 26 квітня.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ).
8. Яременко О. І. Адміністративна реформа гетьмана Павла Скоропадського. – Вінниця, 1998.

Summary

The article views financial base of the activity of the municipal dumas, public police of their support during at the time of Ukrainian State ruled by Pavlo Skoropadsky

В. Г. Бондаренко

УЧАСТЬ ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА В АНТИГЕТЬМАНСЬКОМУ ПОВСТАННІ ДИРЕКТОРІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Критерієм розвитку суспільної свідомості є притаманна соціальним групам система цінностей ідейних переконань. Саме вона вирішальним чином впливає на усталення певної моделі світосприйняття на певному хронологічному відрізку часу [1, с. 160–161].

На сьогодні в історіографії утвердилася думка щодо оформлення цінностей козацької громади в певну ментально-світоглядну систему десь у XVI ст. [2]. Громадськими цінностями українського козацтва у XVI–XVIII ст. були свобода, рівність, братерство, демократизм, республіканізм, хоча погляди та орієнтації протягом часу удосконалювались і ускладнювались.

Козацький світогляд формувався як на національному підґрунті, так і під впливом загальноєвропейських ідей доби Відродження і Просвітництва. Як стверджує італійський дослідник С. Граччоті, Україні вдалося впродовж досить короткого історичного проміжку часу не лише продемонструвати світові своє “пан’європейське покликання”, а й долучитися, через утворений тут культ “свободи”, до “універсального фонду Європи” [3]. Ідея народного суверенітету і права змінювати владу ввійшла не тільки до європейського, але й світового універсального фонду. Вона стала дороговказом у розбудові громадянського суспільства. До створення Декларації незалежності США і документів Великої Французької революції у Конституції П. Орлика проголошувалось: “Козаки мають за собою право людське і природне, одним із головних принципів котрого є: народ завжди має право

протестувати проти гніту і привернути уживання своїх стародавніх прав, коли матиме на це слушний час” [4].

У ХХ ст. ця ідея ввійшла до більшості Конституцій світу. Український національно-визвольний рух у новітні часи ґрунтувався на праві народного суверенітету і зміні влади під час другої та третьої хвилі української державності. На це право посилалась Директорія для легітимності повстання проти П. Скоропадського. Це право використовували неодноразово різні громадські організації, партії наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. і під час подій 2004 р.

Активну участь як в подіях 1918 р., так і в сучасних брали різні громадські організації та рухи, бо вони є ознакою демократичного громадянського суспільства. Серед них були і козацькі організації. Їх місце та роль у подіях пов'язаних зі зміною влади залишається мало дослідженою. Участь регіональних козацьких організацій також потребує подальшого дослідження. Тому автор намагався проаналізувати участь козацтва південного регіону у повстанні Директорії у листопаді–грудні 1918 р., виявити причини участі козаків і старшин в антигетьманському виступі, дослідити участь вільнокозацьких формувань у боях з гетьманцями та австро-німецькими військами в Катеринославській та Херсонській губерніях, визначити їх внесок у перемогу Директорії на Півдні України та прослідити подальшу долю учасників вільнокозацького руху.

Аспект проблеми щодо участі козацьких організацій у повстанні Директорії на Півдні України не привернув увагу радянської історіографії. Це було викликано антибільшовицькою позицією та подальшою боротьбою Червоної Армії з вільнокозацькими формуваннями. Незначні за обсягом сюжети ми знаходимо у збірниках, присвячених 10-й річниці Жовтня [5–7]. Цінні характеристики та деякі факти подані у праці Р. Ейдемана та Н. Какуріна [8]. Серед досліджень українських істориків 20–40-х рр. ХХ ст. необхідно зазначити дослідження Р. Бориса, А. Жука, З. Стефаніва [9–11]. Детально події у Катеринославі та губернії у листопаді–грудні 1918 р. висвітлені у роботі І. Мазепи [12]. Загальні аспекти участі Вільного козацтва у повстанні Директорії висвітлені у роботах сучасних українських істориків П. Захарченка, О. Тимошука, Г. Папакіна [13–15].

Джерельною базою статті стали архівні фонди ЦДАВО України та обласних архівів Півдня. Цінний фактологічний матеріал знаходимо у публікаціях загальноукраїнських та місцевих газет, серед яких необхідно назвати: “Армія” (Київ, 1918); “Державний вісник” (Київ, 1918); “Народне життя” (Катеринослав, 1918) “Наша справа” (Катеринослав, 1918); “Одеські новини” (Одеса, 1918). Періодична преса також подає погляди на події різних політичних сил. Використані мемуари козаків та старшин, які були безпосередніми учасниками подій: Ю. Липи, Д. Лимаренка, Ф. Мелешка, П. Михайлика [16–19]. Події, пов'язані з боями у Катеринославі між козаками та прихильниками Білого руху, знайшли відображення у спогадах офіцерів 8-го корпусу – І. Лабинського, Г. Саковича [20–21].

Причини участі організацій Вільного козацтва у повстанні Директорії залишаються недостатньо дослідженими. Вони корінилися у попередніх подіях і мали комплексний характер. Внутрішня політика П. Скоропадського викликала спротив тих прошарків населення, які складали соціальну базу вільнокозацьких організацій Півдня України. Селяни були незадоволені відсутністю земельної реформи, репресіями каральних загонів землевласників, втручанням австро-німецьких військ та їх участю в каральних акціях проти них. Про запеклість цієї боротьби свідчили антигетьманські виступи влітку та восени 1918 року, у яких активну участь брали і Вільні козаки. Ця боротьба на Катеринославщині та Херсонщині стала військовою школою для майбутніх учасників повстання в часи Директорії. До того ж, напівлегальні та нелегальні організації Вільного козацтва вели пропагандистську роботу серед населення. Вступ до створених гетьманом нових козацьких організацій надав можливість зберегти і зброю. Політика Української держави щодо робітників не була підтримана масами. Тим більше, що активну агітацію проводили як більшовики і меншовики, так і українські соціал-демократи.

Гетьманський уряд поступово підпадав під вплив російського шовінізму, а це викликало неспокій і обурення серед українських національних кіл. Між гетьманським урядом і національними українськими колами дійшло до повного розриву. Десятки тисяч представників російської інтелігенції, учених, урядовців утікали з Росії в Україну, де рятували своє життя від більшовицького терору. Відпочивши від пережитих страхіть, ці люди розпочали енергійну акцію проти визвольних змагань українського народу. Чимало з них просочилися в молодий державний апарат України, хоч більшість українських політичних партій (лівих) відмовилися від співучасті в Гетьманському Уряді [22, с. 45].

Авторитет гетьмана зменшився і серед військових. Не тільки через арешт С. Петлюри, але й тому, що за його наказом з армії було звільнено до резерву всіх молодих старшин, які не мали відповідної військової освіти. Значна кількість молодих старшин з резерву, за наказом Гетьмана, була спрямована до участі в відновленні козацтва в жовтні–листопаді 1918 року. Ці молоді старшини додавали опозиційності козацьким організаціям.

Повернення керівництва Вільного козацтва до роботи після гетьманських в'язниць також сприяло антигетьманській боротьбі. Наприклад, були звільнені з в'язниці брати Горобці та І. Луценко. Г. Горобець був відраджений до Кисва, де ввійшов до оперативного штабу Директорії, а Микола

Горобець залишився в Катеринославі. Важливим було і те, що есдеки та есери зробили багато для збереження козацьких кадрів і зброї, а тому мали великий вплив на організації Вільного козацтва.

Отже, соціальні прошарки, з яких склалися вільнокозацькі організації, були незадоволені політикою П. Скоропадського і брали активну участь в антигетьманському повстанні. Козаки та старшини стали авангардом і основою збройних формувань Директорії на Півдні України.

Розглянемо перебіг подій антигетьманського повстання й участі в ньому козацьких організацій на Катеринославщині та Херсонщині. Особливістю ситуації на Катеринославщині було те, що більшовики першими почали боротьбу за владу. Вже на початок листопада вони зайняли залізницю біля Брянського заводу й почали загрожувати самому Катеринославу. Офіцерський склад 8-го гетьманського корпусу ухилився від боротьби з ними. У цих умовах ініціативу на себе взяли козаки та старшини Вільного козацтва. 17 листопада 1918 року козаки, свого часу розформовані за небажання присягнути Гетьману, зібралися в Олександрівську. Щоб легально озброїтися, почали записуватися до вартової сотні, на чолі якої стояли колишні вільні козаки. Гетьманська залога Олександрівська була обеззброєна миттєво і без бою. З Вільного козацтва почав творитися Хортицький полк армії УНР [23, с. 83].

Про зміну влади в Олександрівську згадував козак Микола Носик: "...звістка вмить обійшла всі кутки повіту. До республіканських військ вступило багато селянської молоді та семінаристів. Вчительська семінарія змушена була закрити свої старші класи за браком учнів" [24].

У Катеринославі під керівництвом М. Горобця почалося формування Республіканського Коша. Основою його були вільнокозацькі організації. 20 листопада 1918 року М. Горобець звернувся до козацтва Катеринославщини з відозвою. У ній говорилось: «...Вільне козацтво знову відновило свою діяльність під старим гаслом: "За землю й волю", "За національне відродження", "За Установчі Збори", "Загальне виборче право й Українську Народну Республіку"». У документі давалася оцінка політики гетьманського режиму: "...Кати поміщики розстрілювали козаків, грабували села, й катували селян..." Козацтво закликалось до боротьби проти поміщицьких прислужників і каральних загонів. Для цього необхідно відродити організації Вільного козацтва, а владу передати відновленим Повітовим і Волосним Земським Управам. Віддавався наказ: "...Кожне село, кожен повіт, повинні негайно вислати до Катеринославу Вільних Козаків... Селянські отряди Вільного козацтва в кожній годині збільшують Революційне Військо, пристаючи до Республіканських Полків. Отже, Товариші, ставайте всі негайно до організації Селянського Війська й шліть представників і сотні козаків до Катеринославу..." [25]. Відгукуючись на цю відозву, до Катеринослава почали прибувати відділи Вільного козацтва. З Олександрівська вислали невеликий, але добре озброєний загін з кулеметами і двома гарматами (всього дві сотні козаків). До Катеринослава прибуло й кілька сотень козаків із Верхньодніпровська. Взяв участь у боях і відділ полковника Юхима Божка, який складався з сотні піхоти, однієї кулеметної чоти та двох гармат. Але більшовики намагалися перешкодити зростанню лав українського війська. Тому 26 листопада М. Горобець подав оголошення, у якому засуджувалась діяльність анархістів і комуністів. Повідомлялось, що Вільне козацтво виступає проти них. Козаки та старшини підпорядковуються Головному оперативному Штабу УНР [26].

Наприкінці листопада – на початку грудня 1918 року в Катеринославі почалися збройні сутички між повстанцями Директорії та прихильниками П. Скоропадського. Відділи Вільного козацтва захопили дільниці Державної варти. Більшість поліцейських і жандармів були заарештовані. Німецькі війська та 8-й український корпус не допомогли державній варті. Почалося протистояння між військами 8-го корпусу та Вільним козацтвом. Гетьманський корпус нараховував до 2 тисяч старшин та козаків і складався з двох полків піхоти, одного – кінноти, артилерійських частин, бронедивізіону та інженерних частин. Полки не мали повного штату, бо німецьке командування не сприяло формуванню корпусу. Командував корпусом генерал Васильченко, а начальником штабу був полковник Коновалов. Більшість старшин були українці, або походженням з України. На жаль, переважна більшість з них була вражена російським великодержавним шовінізмом. Тому на зборах вони прийняли рішення стати на бік Добровольчої армії та боротися проти українців. Патріотично налаштовані старшини, які становили меншість, залишили корпус. Після цього прихильники білої ідеї нараховували 400–500 піхотинців, 150–170 кіннотників, 250–300 вояків з інженерних частин. На їх озброєнні було 4 гармати, 6 панцирників і багато кулеметів. Вони зайняли верхню частину міста біля Гірничого інституту. У районі міської Думи знаходилась єврейська самооборона. Далі кільцем обхоплювали німці, що хоч і оголосили нейтралітет, та все ж становили поважну силу, якої всі побоювалися. Гетьманців, єврейську самооборону та німців оточували вільні козаки [20; 27].

6–8 грудня 1918 року, після того як командування корпусу відмовилось виконати ультиматум М. Горобця і скласти зброю, розпочалися бойові дії. Особливо героїчно проявили себе олександрівські семінаристи, які вступили до Вільного козацтва. Коли семінаристи увірвалися в шанці гетьманців, ті не прийняли рукопашного бою. "Та сила відваги, що була в юнаків, загінотизувала їхніх ворогів", – згадував козак Хортицького полку Микола Носик [24]. Наступаючи, козаки захопили пошту з кулеметами, у полон було взято 17 офіцерів. До речі, це та ж сама пошта, яку вільні козаки захищали від більшовицьких загонів 27–28 грудня 1917 року [28].

Австрійське командування під виглядом захисту мирного населення стало на бік білогвардійців. За досягнутою угодою в ніч з 8 на 9 грудня 1918 року близько 1000 прихильників білої ідеї залишили Катеринослав. Вони вирішили пробитися на возз'єднання з Добровольчою армією та намагалися перейти на лівий бік Дніпра в районі Олександрівська. Їх зустріли вільні козаки Хортицького полку. Маючи чисельну перевагу та кращу військову підготовку, офіцери розгромили козацький курінь, але не змогли пробитися через Кічкаський міст. Відступ білогвардійських частин продовжувався на правому березі Дніпра. Загони Вільного козацтва напали на відступаючих у районі селища Нововоронцовка. Під час бою загинуло 20 офіцерів, а 30 з них були поранені. На допомогу козакам виступили війська отамана М. Григор'єва, але на станції Апостолово два ешелони українських військ попали в засідку. Їх розстрілювали 25 кулеметів. Фактично всі козаки та старшини загинули. 21 грудня поріділий 8-й корпус із Берислава переправився через понтонний міст на лівий берег Дніпра, до Каховки.

Збройний конфлікт наростав і з більшовиками. 5 грудня 1918 року на допомогу українським військам їхало 500 вільних козаків. Більшовики перестріли їх у Нижнєдніпровську й одібрали зброю. Послану делегацію вони почали обстрілювати. На Чечелівці та на Кайдаках червоногвардійці вели наступ на вільних козаків. Надалі бої продовжувались зі змінним успіхом, і 25 грудня 1918 року українські війська атакували більшовиків і примусили їх відступити на лівий берег Дніпра. Невдовзі останні спільно з Махном почали контрнаступ [12, с. 96; 28].

Розгоралася нова війна між Директорією УНР і радянською Росією. Активну участь у війні брала і дивізія “Запорозька Січ”, яка була сформована з представників Вільного козацтва Катеринославщини. Організаторами її стали А. Гулий-Гуленко, М. Горобець, Ю. Божко. Національному романтику Ю. Божку допомагав вести пропаганду серед козацтва Василіук. Таким чином, у Катеринославі утворилося ядро дивізії “Запорозька Січ”. Вона уконстатувалася пізніше, після відступу українських військ із Катеринослава [12, с. 94–95]. Дивізія стала основою Південної групи армії УНР та брала участь у боях 1919–1920 рр. Трагічно склалася і доля організаторів Вільного козацтва та цієї дивізії на Катеринославщині. Гаврило Горобець загинув при нез'ясованих обставинах у Києві в 1925 році. За деякими даними це була операція чекістів. Микола Горобець у 1919 р. став Державним інспектором корпусу УСС. Спрямований урядом УНР для організації повстанської боротьби, був заарештований і розстріляний більшовиками в 1920 році. Юхим Божко загинув у сутичці з отаманом О. Волохом у січні 1920 року.

Інша частина катеринославських козаків і старшин стала активними учасниками і керівниками повстанських загонів. У 1919–1920 роках вони створили Катеринославський кіш вільнокозацьких повстанських військ. Він діяв на Катеринославщині та Херсонщині. У першій половині 1919 року Кіш вів бойові дії проти більшовицьких військ біля Катеринослава та Олександрівська. Газета “Повстанець” вийшла із закликом: “...Коли московські більшовики-комуністи почали провадити політику московських імперіалістів, дивились на Україну як на колонію Російської Східної Федеративної Республіки, коли весь скарб, все народне добро почали перевозити в Московщину, трудовий люд України повстав зі зброєю в руках проти красних імперіалістів, гнобителів як національного, так і економічно-соціального життя українського селянства та робітництва” [29]. У другій половині 1919 року повстанці вели вже бої проти Добровольчої армії Денікіна.

Організаторами та керівниками цієї військової одиниці стали старшини Вільного козацтва. Отаманом Коша був Михайло Малашко, його заступником – Трифон Гладченко, начальником штабу – Дяківський, начальник політичного відділу – Фотій Мелешко. Залишались однаковими і гасла, сформульовані ще в 1917 р. [30]. Навесні 1920 року вільнокозацький кіш з боями пройшов сотні кілометрів, переправився через Дніпро. Його отаманом став Антон Якович Гребенник (Чорна Хмара). Після підписання угоди між УНР та армією Врангеля відділи козаків приєдналися до його частин. Разом з ними вони відступали до Криму, а потім до Феодосії, були евакуйовані з кубанськими козаками до Туреччини та Румунії, після чого опинилися в еміграції. Деяка частина від коша залишилась на Україні й продовжувала діяти під керівництвом отаманів Гулого-Гуленка та І. Малолітка (Сатани) до 1922–1923 років.

На Херсонщині організації Вільного козацтва також взяли активну участь у антигетьманському повстанні. Хоча 3 грудня 1918 р. Генеральна Козацька рада виступила з “Відозвою”, але її зміст і гасла не змогли зупинити повсталих. У ній закликалися: “...Громадяни і козаки України! Генеральна козака рада, яка утворена, щоб охороняти національний суверенітет українського народу, в цю страшну і відповідальну хвилину, що переживала Батьківщина наша, звертається до вас, козаки, з гарячим закликом вжити всіх заходів до як найскорішого відвернення братоубивчої війни, яка нагадує нам ті тяжкі часи великої руїни, котра виникла за часи боротьби Дорошенка з Самойловичем і якою так добре скористалися вороги наші, аби приборкати Україну” [31]. Представники Ради, залишаючись лояльними гетьманському уряду, не бажали визнавати справжні причини повстання Директорії, які вони убачали в інтригах Антанти. Для вирішення конфлікту Рада пропонувала провести переговори та досягти національної злагоди. Але такі заклики сприймалися вороже населенням і козаками [31].

Козацько-селянські загони під керівництвом І. Луценка почали наступ на Одесу. У місті розгорнулись бої між російськими добровольцями та повсталим українським військом. Частина одеської молоді, яка входила до “Одеської Січі” в 1917 р., влилася восени 1918 р. до першої студентської сотні. Вона часто робила напади на російські шовіністичні організації. Згодом почала формуватися й друга студентська сотня. Саме ці молоді юнаки, за спогадами Ю. Липи, переодягнувшись у німецькі мундири, почали займати важливі об’єкти в місті: банки, пошту, телеграф, водогінну станцію. Інтелігентний вигляд, рішучість і повна мовчазливість зробили своє – пункти було зайнято без опору [32, с. 123–124]. У подальшому ці сотні також ввійшли до Південної групи армії УНР та пройшли значний бойовий шлях.

У Єлизаветградському повіті вільні козаки, які зберегли кадри та зброю, з початком відновлення козацтва при Гетьмані створили курінь під керівництвом сотника Вербицького. 22 листопада 1918 р. курінь і 300 козаків, які прибули на допомогу з Глодосів, захопили владу в Єлизаветграді. Вся влада в повіті перейшла до Вільного козацтва. Частина козаків на чолі з поручиком Недайкашою (до 80 осіб) вели бої в Єлизаветградському повіті проти німців, а пізніше в Олександрівському повіті проти махновців. Друга частина на чолі з сотником Власовим брала участь у наступі та в боях у Одесі. 40 вільних козаків під проводом Івана Шевченка на станції Помішна об’єдналися з повстанцями отамана Козубовського і створили “Курінь Смерті”, який діяв на залізниці Помішна-Вознесенськ.

До середини листопада 1918 р. Григор’єв відновив свій вплив у степах України. Григор’євці вибили німців і гетьманців з Верблюжок та Олександрії, після чого він проголосив себе “отаманом повстанських військ Херсонщини, Запоріжжя та Таврії”. На початок грудня 1918 р. загони Григор’єва вторглися на землі Причорномор’я з боку Вознесенська та Жмеринки. Проти 5000 повстанців гетьманці змогли виставити тільки 545 осіб. Гетьманці були розгромлені, а Григор’єв 13 грудня 1918 р. зупинився на станції Водопій на околицях Миколаєва. За домовленістю з німецьким командуванням війська Григор’єва вступили до міста [33].

У січні 1919 р. більша частина козацтва зрозуміла необхідність дій у складі регулярної армії. До Дорошенківського полку, який входив до Запорізького корпусу, вступила значна частина козаків і старшин. Від того часу в Дорошенківському полку існувала окрема Глодоська сотня під командою сотника Скрипки. Боездатність сотні була високою. Але в сотні продовжували зберігатися традиції Вільного козацтва, не сумісні з принципами та законами регулярного війська.

Взимку та навесні 1919 р. значна частина козаків і старшин з Глодосів та інших сіл брала участь у повстанні М. Григор’єва. Деякі керівники вступили до загонів Н. Махна з метою ведення пропаганди національної ідеї. Махновці не сприйняли ці ідеї. Тому вони втекли з махновських загонів і створили власні повстанські сили. Із приходом денікінців вільнокозацькі повстанські формування вели з ними запеклі бої до весни 1920 р. Після встановлення Радянської влади Ф. Мелешко організував повстання в селах Злинка, Глодоси, Маркове. Більшовицькі війська жорстоко придушили цей виступ. Тільки у Злинці було спалено 400 хат і забито 200 осіб [18; 19]. Рештки повстанців добралися до армії УНР, де разом з козаками Гулого-Гуленка створили шостий курінь Низових запоріжців 1-ї Запорізької дивізії.

Єлизаветградські козаки продовжували боротьбу і в 1921 році. За наказом повстансько-партизанського штабу УНР для організації повстання був направлений в УСРР В.Г. Новицький [34, с. 64–67]. Він організував підпільну вільнокозацьку організацію “Народна помста”, до якої вступило більш як 200 осіб. Чекістам вдалося заслати до неї агента й розкрити організацію. У листопаді 1921 р. пройшли арешти і в Єлизаветграді. У справі “Народної помсти” фігурувала 51 особа. 11 з них, у тому числі брати Новицькі, були розстріляні [34, с. 64–67]. Все ж таки організація продовжувала діяти в підпіллі, керівником її став соратник Ф. Мелешка сотник В. Недайкаша.

Отже, незадоволення соціальною політикою П. Скоропадського, репресіями проти козаків і старшин, реквізиціями та переслідуваннями з боку австро-німецького командування привели до участі Вільного козацтва у повстанні Директорії. Фактично формування Вільного козацтва захопили Катеринослав, Олександрівськ, Єлизаветград та інші міста, містечка, села. Після перемоги повстання значна частина козаків і старшин вступила до лав регулярного війська і продовжували боротьбу до 1921 року. Інша частина стала організаторами і керівниками повстанського руху в 1919–1921 роках.

Джерела та література

1. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К., 2006. – Т. 1.
2. Черкас Б. Українське козацтво у військово-політичних процесах Великого князівства Литовського (20–30-ті рр. XVI ст.) // “Істину встановлює суд історії”: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – К., 2004. – Т. 2. Наукові студії.
3. Грачоті С. Українська культура XVII ст. і Європа // Всесвіт. – 1995. – № 3/4.
4. Орлик П. Вивід прав України // Вивід прав України. – Львів, 1991.
5. Годы борьбы 1917–1921 гг. – Елизаветград, 1927.
6. Борьба за Советы на Екатеринославщине. Сборник статей и воспоминаний. – Днепропетровск, 1927.
7. 1917–1927 гг. Октябрь на Одессине. – Одесса, 1927.
8. Ейдман Р., Какурін Н. Громадянська війна на Україні. – Харків, 1928.

9. Борис Р. Вільне козацтво: Ідея озброєного народу в 1917 р. на Україні. – Львів, 1934.
10. Жук А. Вільне козацтво // Український Скиталець. – 1923. – Ч. 1; Ч. 2; Ч. 3; Ч. 4; Ч. 5; Ч. 7; Ч. 9–10; Ч. 19–20; Ч. 21–22.
11. Стефанів З. Українські збройні сили в 1917–1921 рр. Воєнно-історичний нарис. – Ч. 1. – Коломия, 1935.
12. Мазепа І.П. Україна в огні і бурі революції 1917–1921. – Дніпропетровськ, 2001.
13. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918. – К., 1997.
14. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918 р.). – Харків, 2000.
15. Папакін Г.В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: Історико-архівні нариси. – К., 2003.
16. Липа Ю. Одеська “Січ” // Українське козацтво. – 1972. – № 3.
17. Лимаренко Д. Південно-Західний Кіш Вільного козацтва на Херсонщині // Вісті комбатанта. – 1963. – № 1.
18. Мелешко Ф. Глодоси в часи національної революції // Літопис Червоної Калини. – 1934. – № 7–8.
19. Михайлик М. Українське село в часи національної революції (Спомини з часів боротьби за визволення одного села) // Літопис Червоної Калини. – 1934. – № 1; № 2.
20. Лабинский И.О. Екатеринославском походе // 1918 год на Украине: [Сборник / Сост. науч. ред. и коммент. С.В. Волкова]. – М., 2001.
21. Сакович Г. Екатеринославский поход // 1918 год на Украине: [Сборник / Сост. науч. ред. и коммент. С.В. Волкова]. – М., 2001.
22. Удовиченко О.І. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. – К., 1995.
23. Коваль Р.М. Багряні жнива Української революції: Воєнно-історичні нариси. – К., 2005; його ж. За волю і честь: Невигадані історії і вояцькі біографії. – К., 2005.
24. ЦДАВО. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78.
25. Наша справа. – 1918. – 22 листопада.
26. Там само. – 26 листопада.
27. Гуреев В. Екатеринославский поход // 1918 год на Украине: [Сборник / Сост. науч. ред. и коммент. С.В. Волкова]. – М., 2001.
28. Наша справа. – 1918. – 9 грудня.
29. Повстанець. – 1919. – 22 листопада.
30. Там само. – 23 листопада
31. Армія. – 1918. – 3 грудня.
32. Липа Ю. Галичани над морем. 1917–1918 рр. // Просвіта: альманах-календар. – Львів, 1995.
33. Савченко В.А. Двенадцать войн за Украину. – Х., 2005.
34. Постолатій В. Трагедія народної помсти // З матеріалів обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції “За волю і долю України” (Наш край у 1917–1920 рр.). – Кіровоград, 2002.

Summary

In the article the participation of Free Cossacks organizations in revolt of the Directory in the south of Ukraine is studied. The reasons of cossacks and officers' participation in antihetman performances are found out. The cause and consequences of Free cossacks formations' fighting operations in November-December, 1918 against supporters of the hetman and the Austrian armies are analysed. The further destiny of participants of Free cossacks movements in southern region in national-liberation struggle of 1919-1923 is traced.

Ю. І. Щур

НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ ОПОРУ НА НАДДНІПРЯНЩИНІ У 20-ті роки ХХ ст.

Національно-визвольний рух ХХ ст. є органічною складовою історії України. Розвиток історичної науки на сучасному етапі зумовлює більш ґрунтовний аналіз подій, які тим чи іншим чином впливали на здобуття Україною державної незалежності. Цьому процесу сприяє відхід від однобічності висвітлення історичного процесу, що було притаманним для радянської історіографії.

На сучасному етапі розвитку української історіографії національний рух опору на Наддніпрянщині у 20-ті роки ХХ ст. розглядається як початковий, постреволуційний етап національно-визвольної боротьби, тобто перехідний період, коли на зміну традиційних для доби Української революції методів боротьби приходять нові, пристосовані до радянських, окупаційних умов.

Під національним рухом Опору на Наддніпрянщині у 20-ті роки ХХ ст. розуміємо діяльність Української військової організації і дотичних до неї структур (Український Центральний Повстанський Комітет – “Цупком”, Козачі ради тощо).

Перші комплексні дослідження з історії національного руху Опору у 20-ті роки на вказаних територіях з'являються наприкінці 40-х рр. ХХ ст. Спільною рисою цих і пізніших праць була